

УДК 7.041.5:159.956

Ігор Шумський

професор кафедри
монументального живопису
Львівської національної академії
мистецтв

Інтуїція, художня (підсвідома) пам'ять як основа експресивної виразності у мистецтві портрета (на прикладі гротескних рисунків та шаржів)

Анотація. У статті пропонуються до розгляду два первні мистецької творчості – чуттєве (інтуїція) та аналітичне (інтелект). Розглядається специфіка емоційно-чуттєвого сприйняття природи через інтуїцію та наголошується на різних аспектах знань, основою яких є підсвідомі відчуття, які більш широко дозволяють розкрити суть чуттєво-образно-художнього мислення в опануванні виразності гротескних рисунків і шаржів. На основі практичного досвіду визначаються форми і методи роботи розвитку цих оригінальних жанрів мистецтва. Одночасно акцентується на уникненні надмірного аналізу, що стає перешкодою у процесі роботи, щоби таким чином не звести нанівець емоційну та змістовну дію гротескового твору.

Ключові слова: інтуїція сприйняття, асоціації, емоційність, чуттєвість, спостереження, порівняння, пізнання, образно-художнє мислення, інтерпретація, гротеск, шарж.

Коли в навчальному процесі ведемо розмову про чуттєве та аналітичне, необхідно визначитися з поняттям «інтуїція». Важко собі уявити, щоби початківець у мистецтві розпоряджався інтуїцією уповні раціонально. Він недостатньою мірою наділений розумінням цього філософського визначення. Пізніше, на основі набутого професійного досвіду та фундаментальних мистецьких знань, коли постає питання вибору у вирішенні творчого задуму, митець-учень зуміє належно задуматися над цією проблемою. У простих ситуаціях діє автоматизм, у складніших – проблема зазвичай вирішується шляхом ескізного чи

етюдного напрацювання з використанням вагомих переваг мистецької інтуїції. Перед викладачами постають серйозні питання педагогічно-психологічного характеру.

Інтуїція (лат. *intuitio* – уява, споглядання) – під цим словом приховується щось раніше бачене: чи знання, здобуті практикою, чи наш неусвідомлений досвід? «Інтуїція розглядається як таємничий дар, яким людина наділена Богом, або як властивість, яка передалася їй в спадок, а тому ця властивість розвивається в навчальному процесі слабо. І з цієї причини, інтуїтивна діяльність не вимагає від людини будь-яких розумових зусиль, і як наслідок, при плануванні навчальних курсів «поважні» програми стають противагою «легковажним», які надмірно приділяють увагу навчанню різним мистецтвам» [2, с. 22]. Наголошуючи на помилковості таких поглядів Р. Арнхейм писав, що «інтуїція – це не якась містична властивість передбачення, а одна із двох основних і неодмінних форм когнітивної діяльності» [2, с. 22].

Ось його висновки:

– поряд з інтелектом інтуїція присутня у всіх операціях, у всіх сферах знань, зв'язаних з продуктивним навчанням, і дія однієї з форм помітно послаблюється при відсутності підтримки з другої сторони;

– інтуїція та інтелект – дві форми пізнавальної діяльності. Сприйняття та мислення не можуть існувати відокремлено один від одного.

Коли говорять про інтуїцію в мистецтві, тоді на запитання «Чому так робите?» переважно відповідають: «Бо я так відчуваю!». Чому митець приймає рішення без логічних аргументів, базуючись лише на зрозумілих тільки йому передумовах?

Наука устами видатних філософів у різні часи визначала інтуїцію по-різному. Платон, Декарт, Фейєрбах, Гегель помічали в ній безпосереднє знання, яке приходить як неземне прозріння, яке трансцендентне, не пізнаване до кінця, не підпорядковане розуму. Фрейд вважав інтуїцію несвідомою першопричиною творчості: «Інтуїція – це вирішення твору, яким його уявляє митець». Це миттєве бачення. Інтуїція – це те, що людина не може раціонально обґрунтувати. Головним чином – це прояв почуття. Академік Іван Павлов визначав інтуїцію, як бачення кінцевого пункту шляху, коли сам шлях перебуває мовби в мороку і визначається людиною на основі її досвіду [6].

Мистецтво не є монополією людей аналітичного складу розуму. Серед митців багато «ліриків», які керуються почуттями, для яких головним є натхнення, вільний, безпосередній експромт. Під впливом почуттів, особливо при виконанні експресивно-гротескних рисунків, такі митці переважно приймають рішення інтуїтивного характеру. Потрібно відзначити, що під час виконання твору їхня інтуїція виявляється по-різному: у одного розвинуте почуття ініціативи, і він моментально реалізує виконання задуму, інший вишукано передбачає і відповідно вибудовує послідовність його виконання, третій інтуїтивно реалізує та оформлює експресивний характер твору. Якщо поняття «знання» у мистецтві зазвичай ототожнюємо з науковим підходом, то інтуїцію переносимо у сферу чуттєвості. Однак, немає такого вимірювального приладу, який зміг би визначити переваги цих начал. Поділ між науково-аналітичним та інтуїтивним началами умовний. Неможливо уявити навіть найбільш компетентного митця, якого б не переслідували сумніви. Леонардо да Вінчі наголошував: «Той митець, який не сумнівається, багато і не досягає» [5, с. 65]. Жоден митець не досягне успіху, якщо не буде у згоді зі своєю інтуїцією, водночас він не повинен ігнорувати власну ерудицію, лише тоді достатньою мірою використовуються знання та розкріпачена інтуїція.

Водночас в історії мистецтва маємо багато прикладів, коли митці приймали рішення виключно на підставі інтуїції.

Чуттєве та раціональне тісно переплітаються: інтуїтивне мислення, зокрема при виконанні шаржів, гротескних, експресивних рисунків, дієве і на початках, і в завершальній фазі роботи; чуттєве мислення «контролює» початок і кінцевий результат рисунку, оцінює та знаходить прості, ефективні вирішення, щось підкреслюючи, а щось приносячи в жертву заради виразності втілення у вигляді задуму.

Інтуїція відкриває можливості в реалізації задач, у яких визначальними є «почуття», «одухотворене сприйняття», «визначення сутності об'єкта спостереження». Вона допомагає в динамічних, мінливих ситуаціях знаходити оптимальне, адекватне об'єктові природи образно-формальне вирішення теми мистецького образу. Деякі аналітики мистецької творчості твердять, що інтуїція важливіша, ніж знання. На їхню думку, митець, який творить згідно з власною інтуїцією, може економити енергію при пошу-

ках варіантів вирішення творчого задуму. Інтуїція виступає як найактивніший пошуковий прийом у прийнятті рішення. Нічого дивного в цьому немає, бо інтуїція єднає два практичні аспекти мистецтва – виняткове спостереження та чуттєвість. Вона виступає як певний стратегічний прийом, який має за мету активізацію творчого процесу, створення комфортного середовища для прийняття митцем відповідного рішення. Інтуїція – це своєрідна шкала логіки за умови психологічної обдарованості митця-автора.

У мистецтві існують різні типи інтуїтивних рішень: аналітично-розумові; технологічні; психологічні як передбачення складних задумів реалізації художнього твору та прийняття попереджувальних заходів щодо досягнення цієї мети.

Інтуїція в мистецтві шаржу (і не тільки в ньому) – це свідомий або підсвідомий процес, у результаті якого шаржист отримує результат без попередніх роздумів, навіть без заздалегідь оформленої ідеї. Митці швидше відчують, ніж знають, що їм слід робити. Розрахунок у цьому разі є другорядним.

Інтуїція – це миттєве сприйняття якогось натурального об'єкта, ситуації, явища чи проблеми, які логічно-розумово важко пояснити. Інтуїція в чомусь залежить від уважності митця та досвіду, однак переважно вона дана природою. Талант, розташований у сфері інтуїції, не має потреби підтверджувати вирішення мистецької задачі кількістю причинно-послідовних розмірковувань. Інтуїція є для нього панівною, визначальною у прийнятті рішень.

Якщо б існували ідеально точні правила реалізації творчого процесу, то мистецтво, безумовно, загубило б свою таємничо-привабливу силу. Відмінні особливості творчості – приблизність критеріїв і неможливість чітко визначити її абсолютну цінність, особливо, коли мова йде про емоційне, чуттєве представлення об'єкта спостереження, «зафіксоване» у нашій підсвідомості. Відсутність цих орієнтирів підказує, що в основі успіху митця – вміння мислити раціонально-інтуїтивно. Розкрити механізм такого типу мислення, розмежувати його на складові частини – одне з невирішених завдань і у творчому, і в навчально-творчому процесі. Спираючись на практичний досвід і знання, у творчості найбільшою мірою керуємося інтуїцією, відчуттям об'єкта нашого спостереження, чуттєво оцінюючи його настільки вірно та глибоко, наскільки яскраво горить полум'я нашої творчої ініціативи. Захопливий дух інтуїтивних осянь до-

помагає без тривалого, складного пошуку знаходити оптимальну форму мистецького вираження, ефективно пластичне вирішення. Серйозне вивчення експресивних, зокрема гротескних, шаржових рисунків мистецької класики здатне суттєво розвивати, збагачувати інтуїцію художника, розширювати сферу його творчих зацікавлень, вдосконалювати й підвищувати композиційне мислення та вагомість образного представлення об'єкта спостереження. Психологічні інтуїтивні вирішення можна розділити на певні види: пов'язані з вибором задуму; пов'язані з його стилістикою; пов'язані з реалізацією задуму та кінцевим його баченням.

Мистецька інтуїція – це здатність та здібність митця легко та швидко реалізувати задум, найважливіший зміст якого – оцінити перспективність того чи іншого варіанту його образної інтерпретації. Удосконалити його композиційне чуття, відчуття внутрішньої динаміки твору, експресії вираження, розуміння важливості образного вирішення об'єкта натури.

Прикро, що в мистецькій літературі під інтуїцією часто розуміють схильність митця творити на підсвідомому, несвідомому, необдуманому рівні. Таким чином ігнорується важливість прораховування варіантів у вирішенні задуму, чуттєвість і передбачення його реалізації. Тренуючи інтуїцію, набуваємо здатність швидко визначатися з пріоритетним варіантом практичного вирішення проблеми, оцінювати задум у конкретиці його реалізації. Мистецтво оцінити – це вміння відчути ефективний напрям розвитку наших пошуків. «Добра інтуїція» допомагає переконливо репрезентувати наше індивідуальне сприйняття об'єкта спостереження. У навчально-пізнавальному процесі інтуїція тренується вправами ескізного, етюдного характеру, що допомагає учневі зосередитися на головних аспектах композиційного вирішення, без надмірного його обдумування. З тієї причини в навчанні важливе місце повинні займати короткотермінові рисунки, начерки, етюди, зокрема рисунки гротескового, шаржового характеру. Такі вправи, розвивають цілий комплекс важливих для учня навичок, зокрема: посилюють його інтуїцію; розвивають цілісність сприйняття, відхиляючи другорядне, несуттєве; прищеплюють культуру образного вирішення моделі об'єкта спостереження; підкреслюють значення економних засобів вираження для досягнення максимальної виразності образу; допомагають контролювати уважність сприйняття об'єкта натури

(спостереження); забезпечують набуття професійних навичок у реалізації начерків і етюдів. Підвищують емоційну реакцію учня на об'єкт його уваги.

Для того, щоби досягнути успіху в цій ділянці, потрібно виконувати певні навчальні вправи на розвиток чуттєвих вражень, які в майбутньому перейдуть на рівень інтуїції.

1. Уважно слідкуйте за своїми першими почуттями та враженнями під час ваших спостережень, якомога частіше проводьте порівняльні аналогії, викликаючи певні асоціації, мисліть ними.

2. Не можна обмежуватися тільки першими враженнями – слідкуйте за їх розвитком і змінами. Виразні образи можна відчувати на різних фазах сприйняття, але намагайтеся отримати ці враження якомога швидше.

3. Отримавши характерний та виразний образ, порівняйте його з вашою уявою на початках спостережень. Корисно визначити закономірності та думки, які стали визначальними для виклику цих уявлень, наскільки вони були переконливими на початковій фазі сприйняття об'єкта нашої уваги.

4. Пам'ятайте, відносні оцінки, як правило, цінніші за абсолютні. Абсолютні висновки не завжди допомагають і викликають бажаний образ. Набагато важливіші тонкі уявні висновки, вони є шляхом до мети.

5. Беріть до уваги не тільки чуттєві передбачення, а й аналітичні розрахунки та зіставлення.

6. Якщо ви не можете довіритися враженням, звільніться від сумнівних образів, як від непотрібного баласту.

7. Аналізуйте свої враження та відчуття, у разі потреби проводьте корекцію вказаних вправ і рекомендацій, вибирайте нові вправи.

8. Шукайте теми та форми роботи з природою, об'єктами вашого зацікавлення, які максимально впливають на розвиток сприйняття, а в майбутньому – на розвиток інтуїції. Спробуйте передбачити ваші враження в найпростіших ситуаціях, які не викликають ніякої уяви (можемо провести такий натяк: крісло – монумент). Придумуйте вправи, які розвивають, тренують вас, викликаючи асоціації і т.д.

9. Не чекайте надшвидкого результату від цих вправ, але зберігайте впевненість у кінцевому успіху. Цілеспрямовані дії

в цьому напрямку обов'язково допоможуть розвинути образне мислення, що перейде на інтуїтивний, підсвідомий рівень, результатом якого буде невимушене образне мислення, упевненість і швидкість у прийнятті рішень.

1. Архипенко О. Теоретичні нотатки. Хроніка-2000. Київ, 1993. №5(7). С. 208–255.
2. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. Москва : Прометей, 1994. 386 с.
3. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. Москва : Прогресс, 1974. 386 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Леонардо да Винчи. О науке и искусстве. Санкт-Петербург : Амфора, 2005. 414 с.
6. Павлов І. Двадцятирічний досвід об'єктивного вивчення вищої нервової діяльності (поведінки) тварин. Київ : Радянська школа, 1953. 614 с.
7. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Видавництво «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 2000. 1018 с.

References

1. Arkhypenko O. (1993). Teoretychni notatky [Theoretical notes]. Khronika-2000 – . Chronicle-2000. Kyiv, 5(7), 208–255.
2. Arnkheim R. (1994). Novyye ocherky po psykholohii iskusstva [New essays on the psychology of art]. Moskva : Prometei.
3. Arnkheim R. (1974). Iskusstvo i vizualnoye vospriyatiye [Art and visual perception]. Moskva : Prohress.
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005). [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. (Ed. V.T. Busel), Kyiv; Irpin : VTF «Perun».
5. Leonardo da Vinci (2005). O nauke y yskusstve [About science and art]. Sankt-Peterburh : Amfora.
6. Pavlov I. (1953). Dvadsyatyrichnyi dosvid obiektyvnoho vyychennia vyshchoi nervovoi diialnosti (povedinky) tvaryn [Twenty years of experience in the objective study of higher nervous activity (behavior) of animals]. Kyiv : Radianska shkola.
7. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] (2000). (Ed. O. Pustovit), Kyiv : Vydavnytstvo «Dovira» UNVTs «Ridna mova».

ANNOTATION

Ihor Shumskyi. Intuition, artistic (subconscious) memory as the basis of expressive expressiveness in the art of portrait (for example, grotesque drawings and cartoons). The article proposes to consider two primary artistic creations - sensual (intuition) and analytical (intelligence). The specificity of the emotional-sensory perception of nature through intuition is considered and emphasized on various aspects of knowledge based on subconscious sensations that more widely allow to reveal the essence of sensual-figurative artistic thinking in mastering the expressiveness of grotesque drawings and cartoons. On the basis of practical experience, forms and methods of work of development of these original genres of art are determined. At the same time, the emphasis is on avoiding excessive analysis, which becomes an obstacle in the process of work, in such a way that the emotional and meaningful action of the grotesque work can not be undone.

Key words: intuition of perception, association, emotionality, sensuality, observation, comparison, cognition, figurative artistic thinking, interpretation, grotesque, cartoon.

АННОТАЦИЯ

Игорь Шумский. Интуиция, художественная (подсознательная) память как основа экспрессивной выразительности в искусстве портрета (на примере гротескных рисунков и шаржей). В статье предлагаются к рассмотрению два начальные художественного творчества - чувственное (интуиция) и аналитическое (интеллект). Рассматривается специфика эмоционально-чувственного восприятия природы через интуицию и отмечается на различных аспектах знаний, основой которых является подсознательные ощущения, которые более широко позволяют раскрыть суть чувственно-образно-художественного мышления в овладении выразительности гротескных рисунков и шаржей. На основе практического опыта определяются формы и методы работы развития этих оригинальных жанров искусства. Основной акцент сделан на избежании чрезмерного анализа, становится препятствием в процессе работы, чтобы таким образом, не свести на нет эмоциональную и содержательную действие гротескного произведения.

Ключевые слова: интуиция восприятия, ассоциации, эмоциональность, чувственность, наблюдения, сравнения, познания, образно-художественное мышление, интерпретация, гротеск, шарж.